

PETNEHÁZI GÁBOR

Kovacsóczy Farkas feljegyzései (1563–1567) és a magyarországi kortörténetírás a 16. század derekán *

Kovacsóczy Farkas omniáriumát Varjas Béla 1970 táján fedezte fel Bécsben. A változatos tartalmú, latin nyelvű kéziratos jegyzetfüzet legterjedelmesebb egybefüggő részét a 62. és 97. lapok között található kortörténeti feljegyzések képezik.¹ Az 1563 és 1567 közötti eseményekről változó sűrűséggel, de 1564 után rendszerint a napot is megjelölő pontossággal készült bejegyzések kétségtelenül egy rendkívül gazdag, ám eddigi publikálatlanságukból fakadóan csak alig kihasznált forrását jelentik a korszak történetének; emellett ugyanakkor valószínűleg egy olyan, torzóban maradt, kisebb történeti munka előmunkálatainak is tekinthetők, amelynek középpontjában az 1566. évi, Sziget és Gyula bevételében kulmináló magyarországi török hadjárat állott volna.

Az alábbiakban a rendelkezésre álló információk alapján ezt a hipotézist járom körül, miközben a feljegyzések lehetséges keletkezési körülményeit igyekszem kibontani. Az események bemutatásának Kovacsóczynál fellelhető sajátosságait vázolva arra is kísérletet teszek, hogy körülrajzoljam a kézirat szűkebb és tágabb kontextusát, vagyis egyik oldalról azt a hazai (és kissé megkopott terminussal élve: humanista) történetírói hagyományt, amelynek a csúcán Forgách Ferenc saját korában kiadatlanul maradt *Commentariija*, illetve Gian Michele Bruto sajátos okokból sokáig szintén nem publikált, csonkán ránk maradt történeti műve állnak,² a másik oldalról pedig azt a nem-

* A tanulmány létrejöttét az MTA Posztdoktori Ösztöndíja tette lehetővé, valamint a MÖB Collegium Hungaricum Ösztöndíja segítette.

1 A bécsi ÖNB-ben található kézirat jelzete: Cod. SN 1912. Varjas Béla erről mikrofilm-másolatot készített: MTAK mikrofilmtár A 1984/IV. E mostani, valamint a feljegyzésekről készült megelőző tanulmányaim készítéséhez a Varjas Béla, ill. Pirnát Antal hagyatékában található gépelt átiratokat is módomban állt felhasználnom, amiért Balázs Mihálynak tartozom hálával. A kéziratról bővebben: VARJAS Béla, *Kovacsóczy Farkas feljegyzései és Szegedi Gergely*, ItK, 74(1970), 129–151; UÓ, *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*, Bp., Akadémiai, 1982, 257–258; PETNEHÁZI Gábor, *Kovacsóczy Farkas kéziratos feljegyzései és a 16. századi Mátyás-hagyomány: Elveszett históriás énekeink nyomában*, ItK, 116(2012), 281–299. A feljegyzések szövegét lásd: UÓ, *Kovacsóczy Farkas kortörténeti feljegyzései (1563–1567)*, Lymbus, 2012–2013 (2014; a továbbiakban: KOVACSÓCZY, 2014), 57–95.

2 Ezúton köszönöm Ács Pálnak, hogy nagylelkűen a rendelkezésemre bocsátotta Pirnát Antal az MTA ITI Reneszánsz–Barokk Kutatócsoport 1978-as visegrádi konferenciáján elhangzott, inspiratív előadásának (*Az Ars Historica és Forgách Ferenc*) publikálatlan, gépelt átiratát. Forgách Ferenchez és művéhez lásd: *Ghimesi Forgách Ferenc nagyváradi püspök magyar históriája 1540–1572*, közli MAJER FIDÉL, bev. TOLDY FERENCZ, Pest, 1866 (Monumenta Hungariae Historica: Scriptorum, XVI; a továbbiakban: MHH Forgách); magyarul, BORZSÁK ISTVÁN fordításában: *Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt = Humanista történetírók*, szerk. KULCSÁR PÉTER, Bp., Szépirodalmi, 1977 (Magyar Remekírók), 567–1041; vö. BARTFAI SZABÓ LÁSZLÓ, *Ghimesi Forgách Ferenc*

zetközi kontextust, amelybe Kovacsóczy műve, elkészülte esetén, természetes módon illeszkedhetett volna.³

Kovacsóczy Farkas életrajzára itt részletesen nem térek ki;⁴ a kézirat ezzel kapcsolatosan eleve kevés konkrétummal szolgál, személyes jellegű bejegyzések ugyanis csak igen ritkán fordulnak elő benne, noha a láthatóan éveken át használt, a maga nemében egyedülálló jegyzetfüzet a későbbi erdélyi kancellár ifjú éveire vonatkozóan a legkorábbi és legauthenticusabb forrásunk. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a kódex elején található asztrológiai jegyzetek még valamelyik erdélyi (feltehetően a kolozsvári), városi iskolában folytatott tanulmányai idején készülhettek,⁵ míg a Mátyás királyról lejegyzett történeti anekdoták a magyar királyi kancellária környezetéből származó kódexekkel rokonítják a kéziratot,⁶ illetve szintén erre a közege utalnak az 1567. évi országgyűléshez köthető, Kovacsóczy által lejegyzett alkalmi versek és invectivák.⁷ Ez

váradi püspök évkönyvei, tekintettel művelődéstörténeti adataira, Bp., 1904; BARTONIEK Emma, *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*, s. a. r. RITOÓK Zsigmondné, Bp., 1975, 222–249; András SZABÓ, *Zeitgeschichte und Öffentlichkeit im 16. Jahrhundert: Der Fall von Ferenc Forgách = Freiheitsstufen der Literaturverbreitung: Zensurfragen, verbotene und verfolgte Bücher*, hg. József JANKOVICS, S. Katalin NÉMETH, Wiesbaden, 1998 (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, 18), 37–48. Brutushoz: *Brutus János Mihály Magyar Históriaja 1490–1552*, I–III, közli TOLDY Ferenc, NAGY Iván, Pest, 1863–1867 (Monumenta Hungariae Historica: Scriptorum, 12–14); magyarul egy rövid részlete jelent meg KULCSÁR Péter fordításában: *Humanista történetírók...*, i. m., 427–438; vö. Andrea VERESS, *Il veneziano Giovanni Michele Bruto e la sua storia d' Ungheria*, Archivio Veneto, Ser. 5, 6(1929), 148–178; Mario BATTISTINI, *Jean Michel Bruto, humaniste, historiographe, pédagogue au XVIe siècle*, De Gulden Passer, 32(1954), 29–156; Domenico CACCAMO, *Bruto, Gian Michele = Dizionario Biografico degli Italiani*, 14 (1972), online: [http://www.treccani.it/enciclopedia/gian-michele-bruto_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/gian-michele-bruto_(Dizionario-Biografico)/) (2014. 06.16); FRAKNÓI Vilmos, *Brutus Mihály, Báthory István udvari történetírója*, Száz, 21(1887), 792–797; PAPP Márta, *Brutus J. Mihály és Báthory István magyar humanistái*, Bp., 1940; BALÁZS Mihály, MONOK István, *Történetírók Báthory Zsigmond udvarában (Szamosközy István és Baranyai Decsi János kiadatlan műveiről) = Magyar reneszánsz udvari kultúra*, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Bp., Gondolat, 1987, 249–263.

3 A korabeli Turcica-irodalom legteljesebb katalógusa és eszmetörténeti elemzése: Carl GÖLLNER, *Turcica*, I–II, *Die europäische Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, III, *Die Türkenfrage in der öffentlichen Meinung Europas im 16. Jahrhundert*, București–Baden-Baden, 1961, 1968, 1978. Vö. még: HORVÁTH Magda, *A törökveszedelem a német közvéleményben*, Bp., 1937; BENDA Kálmán, *A törökör német újságirodalma: A XV–XVII. századi német hírlapok magyar vonatkozásainak forráskritikájához*, Bp., Athenaeum, 1942; *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480–1718*, összeáll. HUBAY Ilona, Bp., OSZK, 1948; *Europa und die Türken in der Renaissance*, hg. Bodo GUTHMÜLLER, Wilhelm KÜHLMANN, Tübingen, Niemeyer, 2000.

4 Az életrajzhoz vö. SZÁDECZKY Lajos, *Kovacsóczy Farkas kancellár 1576–1594*, Bp., Franklin, 1891; PETNEHÁZI Gábor, *Humanista irodalom és politikai publicisztika határán: Kovacsóczy Farkas (1540–1594) politikai beszédei és Erdély kormányzásáról írott Dialógusa*, PhD-értékezés (kézirat), Szeged, 2013, 30–71; online: <http://www.doktori.hu/index.php?menuid=193&vid=11086>.

5 Erről vö. még KOVACSÓCZY, 2014, 286–287.

6 Vö. JÁNOSI Mónika, *A Szent István törvényeit tartalmazó kódexek*, MKsz, 94(1978), 225–254, itt: 235–251; KOVACSÓCZY, 2014, 286.

7 A Zacharia Delfino bíboros és Oláh Miklós esztergomi érsek ellen írt gúnyversekről, ill. a befejezetlen, Oláh elleni invectiváról vö. RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *A politikai szatíra Magyarországon a XVI. században*, ItK, 75(1971), 265–277; ALMÁSI Gábor, *Variációk az értelmiségi útkeresés témájára a 16. században: Forgách Ferenc és társai*, Száz, 140(2006), 1405–1441, itt: 1412–1413, 1417–1420; Üő, *Az Oláh Miklós elleni gyűlöletről: Szélsőséges nemzeti társadalmi előítéletek humanista körökben = Mindennapi választások: Tanulmányok*

egyáltalán nem meglepő annak fényében, hogy szerzőnk nagyjából az 1560-as évek elejétől-közepétől⁸ a történeti művéről elhíresült Forgách Ferenc, váradi püspök és magyar királyi alkancellár szolgálatában állt, akinek kíséretével együtt 1567 második felében Itáliába utazott,⁹ hogy ott az ő támogatásával kezdje el padovai egyetemi tanulmányait, amelyek megszakításokkal egészen 1575-ös doktori fokozatszerzéséig tartottak.¹⁰ Szintén az 1568-ban János Zsigmond oldalára pártoló Forgách révén került Kovacsóczy az 1571-ben erdélyi trónra lépő Báthory István szolgálatába; az ifjú humanista első nyomtatásban megjelent műve éppen egy Báthory-dicséret volt, aminek a megjelenését követően többé-kevésbé egyenesen ívelt karrierje az erdélyi adminisztráció csúcsáig.¹¹

A feljegyzések létrejötte és jellemzői

A Kovacsóczy omniáriumában található kortörténeti feljegyzések egyrészt a legautentikusabb, másrészt – ez az íráskép alapján is elég nagy biztonsággal állítható – az 1567-es országgyűléshez köthető bejegyzésekkel együtt időben is a legkésőbb keletkezett részét jelentik a kéziratnak. Valószínűsíthető az is, hogy bár 1563 és 1567 közötti eseményeket jegyzett fel bennük Kovacsóczy, ennél jóval rövidebb idő alatt keletkeztek. Erre három dolog utal: 1) napra pontos dátumok csak 1564-től kezdődően szerepelnek a kéziratban – 1563-ból csak az őszi országgyűlési események összefoglalását tartotta feljegyzésre érdemesnek a szerző, illetve ahol itt is napra megadja az időpontot (pl. Miksa koronázása esetében), téved;¹² 2) szemmel látható, hogy a fő hangsúly az 1566-os török hadjárat, az ezt kísérő események, valamint az előzmények bemutatásán van: a feljegyzések kétharmada (72r–92v) kizárólag az 1566. év történéseivel foglalkozik; 3) a személyes bejegyzések csak 1566-tól kezdődően szerepelnek – ebben az évben, augusztus 16-ai dátummal írja Kovacsóczy: „movimus cum episcopo Waradino eiusque equitatu

Péter Katalin 70. születésnapjára, szerk. ERDÉLYI Gabriella, TUSOR Péter, Bp., MTA TTI, 2007, 585–617, 586–589.

- 8 Egy Konstantinápoly elestétől a Kendy fivérek kivégzéséig tartó kronológiát (*Rerum memorabilium collectanea*) 1563-ban Bolondóc várában másol át füzetébe Kovacsóczy („transcripsit in Bolondocz”). Varjas Béla ennek alapján vetette fel a lehetőséget, hogy Kovacsóczy ekkor még a Bolondócot birtokló alsólendvai Bánffy István szolgálatában állhatott. Vö. KOVACSÓCZY, 2014, 62; VARJAS, *Kovacsóczy Farkas... i. m.*, 129–130.
- 9 A velencei Signoriához 1567 szeptemberében írt Forgách-beadványokat közli: S. OBERMAYER Erzsébet, *Ismeretlen Forgách Ferenc-dokumentumok a velencei levéltárban*, ItK, 79(1975), 681–685; vö. ALMÁSI, *i. m.*, 1422.
- 10 Doktori vizsgájának ránk maradt anyakönyvi bejegyzése: *Acta graduum academicorum Gymnasii Patavini ab anno 1566 ad annum 1600 (1566–1575)*, a cura di Martellozzo FORIN, Roma–Padova, Antenore, 2007, 665–666.
- 11 *De laudibus illustrissimi Stephani Batorei de Somlio creati Vaivodae Transsilvaniae Wolfgangi Kovacciocii Pannonii oratio*, Venetiis, 1571; RMK 611. A műből magyar nyelven csak részletek jelentek meg: *Erdély öröksége: Erdélyi emlékirók Erdélyről*, II, *Sárkányfogak: 1572–1602*, szerk. Cs. SZABÓ László, MAKKAI László, Bp., Akadémiai, 1993 (reprint), 1–17, ford. NOVÁK József.
- 12 ÖNB Cod. SN 1912, 62r; KOVACSÓCZY, 2014, 66.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 3. szám

in castra ad imperatorem”.¹³ Ez egyben a legkorábbi és legbiztosabb adatunk arról, hogy Forgách Ferenc kíséretében tartózkodott, annak ellenére, hogy ekkor néhány éve már az ő szolgálatában állt, mint azt fentebb is valószínűsítettük. Arról azonban, hogy ez a személyes sorsát egyébként nagyban befolyásoló változás mikor következett be az életében, nem értesülünk a feljegyzésekből, ami szintén arra utal, hogy azok tényleges célja csupán az 1566. évi történések, illetve ezek előzményeinek a megörökítése lehetett, körítve olyan, manapság talán a társasági rovatba sorolandó, ám teljes mértékben közérdekűnek tekinthető bejegyzésekkel, amelyek a mágnások privát életeseeményeiről – leginkább házasságkötésekről és halálesetekről – adtak hírt. A feljegyzések keletkezésének idejét mindezek alapján tehát akár 1566–67-re is kitolhatjuk,¹⁴ ami nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy készítésük közben Kovacsóczy ne használhatta volna mások vagy saját korábbi jegyzeteit. Az is igaz ugyanakkor, hogy ha a kéziratában leírt események közül dokumentáltan csak az 1566. augusztus–októberi mosoni, majd győri táborozásban vett is részt személyesen, azokról meglehetősen naprakész és pontos információkkal rendelkezett, amelyeket viszont Forgách Ferenc környezetében tartózkodva, akár hallomásból, akár szemtanúként igen könnyen megszerezhetett.

A feljegyzések naplószerűek, a bejegyzések időrendben követik egymást, ám ebbe a naplószerű szerkezetbe Kovacsóczy hét részletesebb leírást, terjedelmes körmondatokban leírt epizódot illesztett be (idesorolhatnánk még az 1563-as pozsonyi országgyűlés már említett rövid összefoglalását is, de az alábbiaknál ez jóval rövidebb és vázaltszerűbb):

1. 1565. februártól az év végéig: Lazarus Schwendi kassai főkapitány hadjárata a Felső-Tisza-vidéken az erdélyiek ellen;¹⁵
2. 1565. május–szeptember: Málta sikertelen török ostroma;¹⁶
3. 1566. június: tatárdúlás Alsó-Magyarországon;¹⁷
4. 1566. augusztus: Sziget ostroma; Zrínyi Miklós és a várvédők felmagasztalása;¹⁸
5. 1566. augusztus: Schwendi beveszi Pelsőcöt és Gombaszöget, ennek apropóján Bebek György, Mágóchi Gáspár és Sárközy Mihály két évvel korábbi török fogságba esésének története;¹⁹
6. 1566. szeptember 10.: Gyula bevétele, a kapitány, Kerecsényi László bűnei miatt megérdemelt büntetése;²⁰
7. 1566. szeptember 24–27.: a Győr alatt összegyűlt keresztény sereg kudarcba fulladt expedíciója a fehérvári szandzsákbég erőinek törbeccsalására.²¹

13 ÖNB Cod. SN 1912, 81r; KOVACSÓCZY, 2014, 80.

14 Saját korábbi, a feljegyzések szöveggözlésének bevezetőjében írt véleményemet módosítom ezzel: *Uo.*, 59.

15 ÖNB Cod SN 1912, 68r–69r; KOVACSÓCZY, 2014, 70–71.

16 ÖNB Cod SN 1912, 70r; KOVACSÓCZY, 2014, 72–73.

17 ÖNB Cod SN 1912, 75v–77r; KOVACSÓCZY, 2014, 75–77.

18 ÖNB Cod SN 1912, 79r–80v; KOVACSÓCZY, 2014, 78–80.

19 ÖNB Cod SN 1912, 81v–83r; KOVACSÓCZY, 2014, 81–83.

20 ÖNB Cod SN 1912, 85r–86r; KOVACSÓCZY, 2014, 83–85.

21 ÖNB Cod SN 1912, 88r–89r; KOVACSÓCZY, 2014, 86–88.

A fentiek után nem meglepő, hogy ezek az epizódyszerűen kidolgozott részek is vagy az 1566-os magyarországi hadieseményekkel foglalkoznak, vagy ezek előzményeivel (Schwendi hadjárata Alsó-Magyarországon, Málta ostroma). Amennyiben Kovacsóczy önálló fogalmazványainak tekintjük az epizódokat, akkor írói szárnypróbálgatásának első fennmaradt nyomait is jelentik számunkra, amelyeket különböző források alapján jegyezhetett le: hallomásból, saját élményei, mások jegyzetei, vagy egykorú, nyomtatásban megjelent, kortörténeti művek alapján. Ezekre a későbbiekben még visszatérünk.

Különösen érdekes a feljegyzések szemlélete. Jól kitapintható, hogy a szerző mennyire elítélte a Miksa vezetésével összegyűlt keresztény haderő tétlenségét,²² és ugyanilyen véleménnyel volt a Kassára bezárkózó Schwendiről, aki 1566 nyarán lényegében tétlenül asszisztált a tatárok felső-Tisza-vidéki pusztításához.²³ Némileg ellentmondó ugyanakkor a kép, amely János Zsigmond erdélyi fejedelemről, illetve az erdélyi politikáról tárul az olvasó elé. Kovacsóczy egyértelműen a fejedelmet nevezi meg felbujtóként és felelősként Szulejmán hadjáratában,²⁴ s jól látszik az is, hogy nincs túl kedvező véleménye az 1565 végén nem őszinte szándékkal, hanem pusztán az időnyerés kedvéért kezdeményezett erdélyi béketárgyalásokról, ahogyan a Bécsbe küldött erdélyi követről, későbbi fejedelméről és patrónusáról, Báthory Istvánról is kissé kétértelműen fogalmaz.²⁵ Néhány lappal később ugyanakkor már úgy ír János Zsigmondról, mint keresztény emberről, egész Magyarország jótevőjéről, akinek Gyula védői átadhatták volna várukat, és így megmenekülhettek volna az ostromtól.²⁶ Ez az ellentmondás fakadhat Kovacsóczy lehetséges forrásaiból – ebben az esetben tehát a kézirat egy alapvetően

22 1566 júniusában a császári hadikészületekről: „Verum haec et alia maiori animo parata quam gesta postea fuerunt”. 1566. aug. 29-én, a keresztény tábor költözéséről: „Iterum hinc quoque movimus et rursum unum milliare conficimus, ibique tentoria figimus, nec ultra hunc locum processum est, *quae res et turpis et ignominiosa Hercle fuit.*” ÖNB Cod. SN. 1912, 75r, 83v; Kovacsóczy, 2014, 76, 83.

23 „Sicque [sc. Tartari] omnem fere inferiorem Hungariam non modo non vidente haec omnia Schwendio, sed etiam fieri patiente, cum satis amplas validasque ad resistendum vires habere putarent, depraedaverunt et ferro atque incendio turpiter consumpserunt.” ÖNB Cod. SN. 1912, 77r; Kovacsóczy, 2014, 77.

24 „[...] iam frequens fama percrebuerat Thurcarum quoque imperatorem Swlymanum cum numeroso exercitu in Hungariam personaliter venire constituisse. Quod quidem factum est *praecipue ad persuasionem regis Joannis*, qui anno superiori ab imperatore eiusque adhaerentibus gravi injuria affectus, occasionem modumque, qua acceptam ulcisci injuriam posset quaerebat.” ÖNB Cod. SN. 1912, 72v; Kovacsóczy, 2014, 74.

25 „Stephanum Bathory pacis tractandae componendaeque gratia Viennam misit, interimque dum haec Viennae *callide* a legato principis tractantur, Schwendius circa Zathmarum muniendum occupatus omnem cogitationem belligerentem deposuerat. [...] Verum quo animo quaque intentione id fiebat, non multo post re ipsa comperit, nam de pace nihil actum est, et Bathoreum simulatae pacis nuncius compertus Viennae detentus est.” ÖNB Cod. SN. 1912, 68v–69r; Kovacsóczy, 2014, 70.

26 „Caeterum Joannes [...] ante obsidionem ipsam arcenses ipsos de tanto periculo exitioque quod eis ab hoste tenderetur, per legatos praemonuisset, simulatque ut arcem, quam viribus contra Turcam tutari non possent, ei dederent, neve tam nobilem egregiumque angulum Turcarum imperio adjici paterentur, diligenter atque amice cohortatus eos fuerat, nihil tamen nec precibus nec minis profecerat. Maluerunt enim homines ignavissimi perditissimique se arcemque ipsam cum summo totius Christianitatis detrimento suaque perpetua infamia in manus hostium proicere, *quam homini Christiano optimeque de toto regno merito possidendam relinquere.*” ÖNB Cod. SN. 1912, 77r; Kovacsóczy, 2014, 77–78.

kompatív jellegű, történeti munka első vázlatának tekinthető, amin ugyanakkor nem dolgozott olyan hosszú ideig, hogy az eltéréseket összefésülje –, ám az sem zárható ki, hogy magának a lejegyzőnek volt eleve ambivalens a véleménye János Zsigmondról.

Az ellentmondások dacára a szöveg fent részletezett külső jegyei arra utalnak, hogy a feljegyzések készítőjének szándéka egy olyan kisebb történeti munka megírása lehetett, amely összefoglalta volna az 1566. évi magyarországi hadieseményeket, s kitért volna azok közvetlen előzményeire is. Ha az epizódszerű összefoglalásokat újra számba vesszük, világosan kirajzolódik ez a tendencia: az erdélyiek területszerzése 1564-ben, majd erre válaszként a következő évben Lazarus Schwendi vezette sikeres offenzíva valóban közvetlen kiváltó okai voltak Szulejmán magyarországi hadjáratának, illetve el nem hanyagolható előzmény a törökök 1565-ben elszenvedett kudarca Málta szigetén, amely eseménysor összefoglalását Kovácsóczy jó érzékkel illesztette volna be művébe. Az 1566-os eseményekből négy nagyobb epizód emelkedik ki, amelyeknek szerzőnk, mint láttuk, összefoglaló leírását adja. Időrendben: 1) az alsó-magyarországi tatárdúlás (május–július); 2) Sziget ostroma és bevétele (augusztus–szeptember); 3) Gyula ostroma és bevétele (július–szeptember); 4) a Miksa vezetése alatt összegyűlt keresztény haderő tétlenkedése (augusztus–október).

A feljegyzések szűkebb kontextusa, lehetséges kapcsolódásai

1566 a magyarországi kortörténeti irodalomban: bűnösök, hősök és áldozatok

1566 történéseit több egykorú magyarországi vagy a bécsi udvarhoz kötődő neolatin szerző is feldolgozta. Sziget elestéről a legkorábban megjelent és leghitelesebb összefoglalást a szemtanú Ferenac Črnko²⁷ horvát nyelvű elbeszélése alapján Samuel Budina írta;²⁸ Lazarus Schwendi hadjáratáról (benne Tokaj bevételével), valamint Gyula és Szi-

27 Črnko szövege egészen 1911-ig lappangott. Kiadásai: Ferenac ČRNKO, *Podsjeđanje i osvojenje Sigeta = Opsada Sigeta I*, ed. Milan RATKOVIĆ, Zagreb, 1971 (Serija Reprint Izdanja Liber Croaticus), 1–27; Uő, *Povijest Segeta grada*, Zagreb, 1930. Vö. BAJZA József, *Zrínyi és Karnarutić*, ItK, 47(1937), 131–141.

28 *Historia Sigethi, totius Sclavoniae fortissimi propugnaculi, quod a Solymano Turcarum Imperatore nuper captum Christianisque ereptum est*, ex Croatico sermone in Latinum conversa per M. Samuelem BUDINAM Labacensem, Viennae Austriae, ex officina Caspari Stainhofferi, 1568. Hazai bilingvis kiadása: *Budina Sámuel Históriaja magyarul és latinul Szigetvár 1566. évi ostromáról*, ford. MOLNÁR Imre, Szigetvár, Szigetvár Várbaráti Kör, 1978; ugyanezt a magyar fordítást lásd még: *Zrínyi énekek és feljegyzések: Horvát, szerb, bosnyák és szlovák népi énekek*, szerk. FRANKOVICS György, Pécs, Frankovics és Társa, 2002. Budina műve a legnépszerűbb és legelterjedtebb munka volt Sziget bevételéről, német fordítása már 1568-ban napvilágot látott, olasz változata pedig 1569-ben, vö. GÖLLNER, *i. m.*, II, 183–188. Az Alfonso Ulloa által készített olasz fordításról: Chiara M. CARPENTIERI, *Su alcune edizioni a stampa di argomento ungherese conservate presso la Biblioteca Trivulziana a Milano*, Rivista di Studi Ungheresi, nuova serie 11(2012), 26–47, 34–39. A latin szöveg szerepel az 1587-ben megjelent *Zrínyi-albumban*, valamint Simon Schard és Jacques de Bongars gyűjteményében is: S. SCHARDIUS, *Historicum opus in quatuor tomos divisum [...]*, IV, *Rervm gestarum, quae incurrerunt in Maximiliani II. Caesaris imperium [...]* ab anno Domini M D LXV usque ad annum Domini M D LXXII, Basileae, Henricpetri, 1574; Jac. BONGARSIVS, *Rerum Hungaricarum scriptores varii, historici, geographici: Ex veteribus plerique, sed iam fugientibus editionibus revocati*, apud heredes Andreae WECHELI, Francofurti, 1600. A *Zrínyi-albumhoz* vö. WACZULIK Margit, *Szigetvár*

get elestéről pedig Zsámboki János írt két rövid összefoglalót, amelyeket az 1568-as bázeli, illetve az 1581-es frankfurti Bonfini-kiadás függelékében publikált.²⁹ Zsámbokinak szerencsére ránk maradtak a Kovacsóczyéhoz hasonlóan napló jellegű, történeti feljegyzései is, amelyek a nyomtatásban megjelent művek előmunkálatainak tekinthetők.³⁰ Ezek két fontos ponton különböznek Kovacsóczyétól: sokkal inkább naplószerűek, dátummal ellátott, rövid bejegyzésekből állnak, s nincsenek bennük terjedelmes, félkészre dolgozott epizódok; ezen kívül Zsámboki több esetben feltünteti a forrásait, vagyis – egykorú eseményekről lévén szó – azokat a magas méltóságokat, akiktől az értesüléseit szerezte.³¹ Az eseményeket Kovacsóczy feljegyzéseihez hasonlóan átfogó, az előzményekre is kiterjedő, a nemzetközi viszonyokra is kitékintő leírást egyetlen magyar kortársnál találunk: Forgách Ferenc *Commentariij*ának XVI. könyvében.

Önként adódik, és nem is zárható ki teljességgel annak lehetősége, hogy Kovacsóczy valójában Forgách felkérésére készítette a jegyzeteit, alkalmasint akár abból a célból, hogy az ő korábbi feljegyzéseit összefésülje. Ebben az esetben nem eredeti munkáról, hanem Kovacsóczy titkári működésének produktumáról kellene beszélnünk (ez nem is lenne példa nélküli eset),³² a szöveg pedig ily módon afféle nyersanyagként szolgált volna a váradi püspök későbbi történeti művéhez. Ez utóbbi keletkezésének körülményei máig nem tisztázottak maradéktalanul: bizonyos, hogy a befejezetlenül maradt *Commentariin* Forgách egészen halála pillanatáig dolgozott, illetve feltehető, hogy már 1566 végétől elkezdett foglalkozni a munkával, nagyobb lendületet ugyanakkor inkább csak 1572-től vehetett: azután, hogy Báthory Istvántól erre felkérést kapott.³³ Ha így történt, akkor viszont munkája során nem csupán Bornemissza püspöknek,³⁴ hanem akár titkárának a feljegyzéseit is felhasználhatta, amelyek tehát – függetlenül

1566. évi ostroma az egykorú történetírásban = Szigetvári emlékkönyv (Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulójára), szerk. RÚZSÁS Lajos, Bp., Akadémiai, 1966, 287–307, itt: 289–291; SZABÓ András, *Bevezetés = De Sigetho Hungariae propugnaculo (Zrínyi-album)*, kiad. SZABÓ András, Bp., Akadémiai, 1987 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 15), 22–23; Uő, *Das Zrínyi-Album (Wittenberg 1587) im Lichte der neueren Forschung = Militia et litterae: Die beiden Nikolaus Zrínyi und Europa*, hg. Wilhelm KÜHLMANN, Gábor TÜSKÉS, Sándor BENE, Tübingen, Max Niemeyer, 2009, 151–159.

29 *Expugnatio arcis Tokay per Lazarum a Schwende; De Giuliae et Zigethi exitu 1566* = Antonii BONFINII *Rerum Ungaricarum Decades Quattuor cum dimidia*, His accessere Ioan. SAMBUCCI aliquot appendices et alia, Francofurti, apud Andream Wechelum, 1581, 812–814, 831–834. Az 1568-as kiadásban még csak a Tokaj bevételéről szóló história szerepel.

30 Kéziratban: ÖNB Cod. 9039; kiadta: Hans GERSTINGER, *Aus dem Tagebuch des kaiserlichen Hofhistoriographen Johannes Sambucus (1531–1584)*, Wien, 1965.

31 „Ex Forgacho Episcopo”; „Ex Listhio audivi”. *Uo.*, 6–7; KOVACSÓCZY, 2014, 61.

32 Rimay János pl. 1591-ben Karol Žerotín naplóját állította össze. Vö. SZABÓ, *Bevezetés...*, i. m., 11.

33 A mű keletkezéséről máig a legalaposabb összefoglalás: BARTFAI SZABÓ László, *Ghimesi Forgách Ferencz váradi püspök évkönyvei, tekintettel művelődéstörténeti adataira*, Bp., 1904, 36–38. Vö. TOLDY Ferenc, *Bevezetés = Ghimesi Forgách Ferenc nagyváradi püspök magyar históriája 1540–1572*, közli MAJER FidéL, Pest, 1866 (Monumenta Hungariae Historica: Scriptores, XVI; a továbbiakban: MHH FORGÁCH), XXXIV–XXXVIII; BARTONIEK Emma, *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*, s. a. r. RITÓÓK Zsigmondné, Bp., 1975, 222–249, 225–226.

34 Bornemissza feljegyzéseit Forgách 1566. december 2-án kelt levelében kéri. Ebből a levélből értesülünk egy történeti munka megírására irányuló elhatározásáról is. MHH FORGÁCH, XXXV, ill. 548–549.

attól, hogy mennyiben másolta, kompilálta, illetve fogalmazta meg azokat önállóan Kovacsóczy – mintegy rész-vázlatként készülhettek ahhoz a műhöz, amit egyébként maga Forgách is afféle alapnyagnak szánt Brutus jóval reprezentatívabb, az eseményeket Mátyás halálától kezdve feldolgozó (és újraértelmező) magyar történetéhez.³⁵

Brutus históriájának 1552 utáni része nem maradt ránk. Ám ha Kovacsóczy feljegyzéseit összevetjük Forgách művének vonatkozó részeivel, nehezen találunk olyan fogódzót, ami igazolná a fenti feltevésünket, vagyis hogy Kovacsóczy mintegy csak összefésülte volna patrónusa számára annak vagy másoknak az 1563–1566 közötti történekekről írt feljegyzéseit (a személyes bejegyzések megjelenése 1566 augusztusától eleve azt valószínűsíti, hogy ha mások jegyzeteiből dolgozott is Kovacsóczy, azt csak az ennél korábbi eseményeknél tehette). Az események egyezése, sorrendje és nagyjából hasonló bemutatása nem perdöntő, hiszen a kérdéses időszakban Kovacsóczy többnyire patrónusa környezetében tartózkodhatott, ugyanazt láthatták tehát, és ugyanarról szerezhettek tudomást, illetve Forgáchnak még annyival bizalmasabb információk is a birtokába kerülhettek, amennyivel titkáránál magasabb méltóságot viselt. Kérdéses tehát, hogy szüksége lehetett-e egyáltalán beosztottja jegyzeteire. *Ad absurdum* még az is előfordulhat, hogy Kovacsóczy valamilyen Forgách-készítette feljegyzést a saját céljaira vett igénybe, azért, hogy azok alapján a saját megfogalmazásában foglalja össze a történeteket.

Stilusjegyek alapján ráadásul még kevésbé dönthető el a kérdés, hiszen mindkét mű (ha Kovacsóczy esetében beszélhetünk ilyenről) lényegében befejezetlen maradt. Forgách *Commentariija* is tele van nyelvi egyenetlenségekkel, hungarizmusokkal,³⁶ ugyanakkor ez fokozottan elmondható Kovacsóczy szövegéről, ami valóban inkább egy kezdő latinista első szárnypróbálgatásának tekinthető. Ez azonban nem zárja ki (amennyiben tényleg egy történeti mű megírására szánta el magát, és feljegyzései ezen szándék első produktumai), hogy ne lett volna önálló koncepciója a történetekről és a módokról, ahogyan azokat ábrázolni szeretne volna.

Koncepciójának körvonalazásához először a Forgáchtól való eltéréseket kell számba vennünk. Forgách mély pesszimizmusáról sokan írtak már, ahogyan arról is, hogy a kortárs magyar elitben a családtagjait és Thury Györgyöt kivéve talán senki nem volt, akiről (vagy valamelyik felmenőjéről) ne írt volna valami dehonesztálót. Különösen szembetűnő ez Zrínyi Miklós esetében, akinek hősie haláláról éppen csak megemlékezik, ám utána egy olyan nekrológot tart fölötte, amelyben minden rosszat, amit tud, elmond róla – nem meglepő, hogy Forgách Imre, amikor 1587-ben a Zrínyi-albumban megjelentette bátyja leírását Sziget ostromáról, a kritikus részt egyszerűen kihagyta, illetve az eredeti részlet terjedelmének több mint duplájára dagasztott *epitoméjához* olyan, a heroikumot nagyban fokozó részleteket adott hozzá, mint például Zrínyinek a kitörés előtt a katonáihoz intézett szózatát vagy a szigetvári „amazon”-ról szóló történetet.³⁷

35 BARTONIEK, i. m., 252–257.

36 BORZSÁK István, *Forgách Ferenc és Tacitus*, ItK, 81(1977), 51–60, 52–54.

37 *Zigethi Hungariae claustris praestantissimi vera descriptio et obsidionis epitome. Ex illustris Francisci*

Forgách történelemszemléletének központi eleme a sorsszerűség. A magyar királyság bukását egyértelműen az általános erkölcsi hanyatlás következményeként ábrázolja. Álláspontja szerint az egyszer elkövetett bűn előbb vagy utóbb biztosan elnyeri büntetését; az isteni bosszú (*divina ira, divina vindicta*)³⁸ beteljesülése időnként generációkon átnyúlik (mint például a Szapolyai-ház kihalása, ami a feltételezett, Báthoryakkal közösen elkövetett ösbűn, Mátyás király elveszejtése, illetve végrendeletének be nem tartása miatt következett be),³⁹ máskor azonban ennél jóval rövidebb időt igényel. Gyula és Sziget főkapitányai, Kerecsényi László és Zrínyi Miklós hatalmaskodó nagyurak, akik életükben kizárólag vagyonuk gyarapítására törekedtek, rendszerint törvénytelen eszközökkel: így bukásuk, erőszakos haláluk Forgách szerint törvénytörés, és szintén az isteni igazságszolgáltatás bizonyítéka. Ezzel az erkölcsi szigorral (amit saját tetteinek a leírásánál éppenséggel elmulasztott érvényesíteni)⁴⁰ művének lehetséges célközönségére igyekezett hatni; „titkos történetének”⁴¹ célja meglehetősen világos: „Gondoljanak tehát az élők az utódaikkal, és a halhatatlan isteneket félvén térjenek észhez; az utódok pedig őseik példájából tanuljanak, és legyen eszük.”⁴² A sorscsapások (ha már kortörténetének írásához ez a tragikus anyag adatott számára),⁴³ illetve a negatív erkölcsi példák részletes leírásával azok jövőbeli elkerülése felé igyekezik hatni.

Forgachii [...], sui temporis historiarum commentariis, bona fide de verbo ad verbum descripta, nunquam antehac visa et nunc primum in lucem emissa. SZABÓ András helyesen állapítja meg, hogy Forgách Imre dolgozhatta át bátyja elbeszélését, kijavítva ezzel Waczulik Margit feltevését, mely szerint mindkét változat szerzője Forgách Ferenc lett volna. Ugyanakkor (talán terjedelmi okokból) nem részletezi a két szöveg közti eltéréseket. *Bevezetés...*, i. m., 13–14, ill. WACZULIK, i. m., 294–297. A férje oldalán fegyveres harcot vállaló asszony története a szentimentalizmus és romantika korának drámairóit is megihlette, vö. Robert SEIDEL, *Siegreiche Verlierer und empfindsame Amazonen: Friedrich August Clemens Werthes Trauerspiel 'Niklas Zrini oder die Belagerung von Sigeth' (1790) = Militia et litterae...*, i. m., 258–274; Roman LUCKSCHEITER, *Theodor Körners Zriny-Drama und die Faszination von Tod und Niederlage = Uo.*, 274–285; Kálmán KOVÁCS, *Theodor Körners Zriny: Die Wiedergeburt des Nikolaus Zrínyi um 1800 = Uo.*, 285–304. A Zrínyi-hagyomány összefoglalásáról és politikai célú felhasználásáról vö. Reinhard LAUER, *Siget: Heldenmythos zwischen Nationen = Erinnerungskultur in Südosteuropa*, hg. Reinhard LAUER, Berlin, De Gruyter, 2011, 189–216.

38 MHH FORGÁCH, 179–180; *Humanista történetírók...*, i. m., 729: „Ha pedig istentelen bűn azt hinni, hogy a földi dolgokat a véletlen és a szerencse irányítja, akkor az istenfélelem és az igazság bizonnal azt mondatja velünk, hogy az isteni felség, az isteni harag, isteni bosszú e szörnyű bűnök ellen gerjedezik.”

39 Vö. MHH FORGÁCH, VIII, 168–169; XIX, 424; XXI, 473; *Humanista történetírók...*, i. m., 719, 949–951, 993–994: „Bizony igaz a mondás, hogy a zsarnokok tragikusan végzik, mert mindazoknak az élete, akik bűnösek voltak Mátyás halálában, és akik az országot pártokra szaggatták, tüstént a király halálától fogva egyetlen, folytonos tragédia volt, annyira, hogy az isteni harag és az isteni bosszúállás az illetők egész nemzetségét, de még a nevét is elpusztította és kitörölte napjainkra.”

40 Vö. BOTÁR Imre, *Forgách Ferenc Emlékiratainak kritikája*, Száz, 67(1933), Pótfüzet, 529–545.

41 Az egyik (BÁRTFAI SZABÓ szerint) 16. századi kézirat (MTA Történelem, ívrét, 138) éppenséggel ezen a címen közli Forgách művét: *Anecdota Forgachiana, sive: Francisci Forgach Episcopi Varadiensis Historiae Arcanae Libri XXII memorabilia sui temporis in Europa, regnis Hungaria et Transylvania ab anno 1549 usque in annum 1572 gesta continentes. I. m.*, 26–28.

42 „Ergo vivi posteritati consulant suae, deosque immortales metuendo resipiscant: posterit vero majorum exemplo discant atque sapiant.” VIII. könyv = MHH FORGÁCH, 179–180. Magyarul BORZSÁK István fordításában: *Humanista történetírók...*, i. m., 729.

43 MHH FORGÁCH, 32; *Humanista történetírók...*, i. m., 596.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 3. szám

Nem tudni, hogy szánt volna-e bárkit is pozitív példaként; művének alapos felfejtésével (ahogyan egy modern kritikai kiadással is) egyelőre még adós a tudomány.

Kovacsóczy feljegyzései esetében más tendencia figyelhető meg, ami feltételezhetően a korabeli közvélekedéshez is közelebb állhatott, mint a Forgách által sugallt kép. Egyértelmű Zrínyi Miklós alakjának a heroizálása (szó sincs természetesen a Forgáchnál olvasható bűnlajstromról), ami külsejének a leírásában, illetve az emelkedett hangű nekrolóiban nyilvánul meg:

Maga a gróf ugyanezen végső küzdelemben, mivel nem csupán bátor hősnek és lelkesült vezérnek, de fáradhatatlan vitéznek és kemény harcosnak is bizonyult, és számos ellenséget ölt meg saját kezével, illetve nemcsak megjelenésével és szépségével – amivel messze megelőzte kora mágnásait –, de szokása szerint viselt hadi öltözetével is messze kitűnt a többiek között (nemességét és nagyságát ugyanis, amit életében a külsőségekben is mindig szeretett érvényesíteni, életének ebben a végső fordulásában is meg akarta mutatni); miután tehát még a leghitványabb barbár is könnyedén felismerhette, egy janicsár puskagolyójától találva elesett, a földön pedig az övéi és az ellenség összekeveredett hullái fölött az egyik barbár lefejezte. Így teljesítette ily emlékezetes módon nem csupán Miksa császárnak, egész nemzetének és hazájának tett esküjét e férfiú, de egyben bőséges árat fizetett az összkereszténységnek, amelynek méltóságáért, becsületéért és hitéért feláldozta magát, önmagának pedig örök időkre tartó dicsőséget szerzett.⁴⁴

Zrínyivel és Sziget ostromával szemben Kovacsóczy igen markáns ellenpéldaként dolgozta ki Gyula bevételét és benne Kerecsényi László esetét, aki – Forgách szemléletével egybehangzóan – korábbi hatalmaskodásai és rablásai miatt, az isteni bosszú méltó elszünetjeként jelenik meg, ráadásul egy olyan erkölcsi tanulság kíséretében, amely mindenképpen megéri, hogy szó szerint idézzük:

Mert mi váratlanabb történhetett volna vele? Néhány hónappal pusztulása előtt ülte lakodalmát egy szlavóniai nemes, bizonyos Tersáczy lányával, majd a menyegző után tüstént, fiatal feleségét hátrahagyva – meggyőződése, hogy az istenek szándékából és akaratából – elszóltatott, hogy megfizessen mindazon kegyetlenségért és istentelenségért, amelyek büntetésére már régen rászolgált. És jóllehet – mivel valami rosszat már előre megorron-

44 „Comes ipse in eadem hac postrema pugna, dum non solum fortissimi animosique ducis atque herois, sed etiam strenui militis acerrimique bellatoris officio fungeretur, multosque hostium sua manu interimeret, essetque non solum praesentia ipsa formaque, qua ille omnes aetatis suae barones facile superabat, sed etiam militari chlamyde, qua se ex more induerat (voluerat enim magnanimitatem illam suam magnificentiamque, quam vivus semper etiam externo gestu corporis prae se ferebat, in hac etiam extrema vitae suae fortuna ostendere) prae ceteros maxime conspicuus atque decorus, ita ut etiam vilissimo barbaro ignotus esse non posset, missili ex pixide a quodam janyczaro glandis ictu cecidit, et in terra super suorum hostiumque mixta cadavera a quodam barbaro capite privatus fuit. Ita ille vir egregius memorabiliter non solum fidem suam, qua se imperatori Maximiliano totique genti et patriae suae obstrinxerat, explevit, sed etiam universae Christianitati, pro cuius dignitate honoreque et fide se devoverat, cumulatissime satisfacit, maximamque sibi atque nulli aevo interituram gloriam peperit.” Kovacsóczy, 2014, 79–80.

tott – mindent megmozgatott és minden eszközt bevetett, hogy ne kelljen eltávoznia, a neki szánt halált és bűneinek már régen előkészített büntetését semmiképpen sem tudta elkerülni. Esete pedig amiatt is mind közül a leginkább figyelemre méltó és legemlékezetesebb volt, mert ugyanazon a helyen bűnhődött, ahol annyi és oly példátlan gaztettével az istenek haragját maga ellen kihívta: azért tudniillik, hogy egy halandó se legyen oly bárgyú vagy tompa elméjű, aki előtt e dolog ne legyen, ahogy mondják, a napnál világosabb; és tudja meg mindenki, hogy minél lassabban és későbbben, annál keményebben és könyörtelenebbül szokták az istenek megtorolni a bűnöket, és senki nem bízhatik sikereiben és jó sorában annyira, hogy ne kellene félnie az ellenkezőjétől, ami ennek rendszerint a nyomában jár. Ebben a közönséges és mindennapi életben is azok tudnak leginkább szerencséjük kovácsai és parancsolói lenni, akik a régi, jó- és balsorsukban egyaránt mértékletes férfiak példájára magukat és egész életüket a legteljesebb testi és lelki mértékletességgel igyekeznek elrendezni. Ezzel pedig elérik azt, hogy nem csupán életükben alakul valamennyi dolguk szinte egy és ugyanazon kedvező folyással, hanem holtként is tátongó űrt és el nem múló hírnevet hagynak maguk után az utókorra.⁴⁵

Forgách Ferenc Kerecsényi bukásának hirtelenségét, szemmel látható didaktikus éllel, hasonlóan hangsúlyozza ki, de ugyanezt teszi Zrínyi Miklós esetében is, akinek bűneit egy Kerecsényivel való, meglehetősen sommás összevetést követően tételesen felsorolja.⁴⁶ Mindenképpen összeköti tehát a feljegyzéseket és a *Commentariit* a Fortuna/Sors történelemformáló szerepére, illetve a bűn nyomában járó isteni bosszú erejére való kihelyezettségük. Fontos különbség ugyanakkor, hogy Kovacsóczy Zrínyi és Kerecsényi bukásából szögesen ellentétes erkölcsi példákat farag, s ebből arra következtethetünk, hogy feltételezett művének Forgáchétól eltérő morális mondanivalója lett volna.

45 „Quid enim illi hoc insperatus fuit? Paucis ante hanc pernitium mensibus novas nuptias cum filia comitis ex Slavonia Thersaczky vocati celebraverat, statimque factis nuptiis relicta nova nupta, deorum credo immortalium consilio voluntateque ad exolvendas pro ea impietate crudelitatemque, quas diu meruerat poenas pertractus est. Quamvis ne eundem illi eo esset, quod iam nescio quid mali mens ei praesagiebat, omnia antea pertentasset, omniaque ad eam rem remedia adhibuisset, sed tamen destinatum sibi mortem suppliciumque sceleri suo iam dudum praeparatum nequaquam effugere potuit. [85v] Et certe vel hac una re maxime omnium insignis memorabilisque huius casus fuit, quod eodem in loco, quo tantis se tamque atrocibus sceleribus obstringens deorum in se iram concitaverat, plexus punitusque fuerit, ut videlicet nemo mortalium tam obtuso hebeteque esset iudicio, cui ea res non luce ipsa (ut aiunt) meridiana clarior notiorque esse posset. Et ut omnes scirent, quanto lentius tardiusque, tanto etiam acrius asperiusque scelera ipsa puniri a diis solere, neminemque adeo rebus suis prosperisque successibus fidere oportere, ut non sint ei etiam aliquando adversae, quae illas saepius subsequi consueverunt pertimescendae. Nam eos potissimum nunc quoque in hac communi quotidianaque vita fortunae quemque suae imperitare artificemque esse videmus, qui ad normam antiquorum moderatissimorumque in utraque fortuna virorum, sese omnemque suam vitam summa animi corporisque moderatione instituere voluerunt. Qua re consecuti sunt, ut non vivi tantum quasi uno perpetuoque quodam tenore prosperos omnium rerum suarum cursus haberent, sed mortui etiam summum sui desiderium famamque de se immortalem posteris reliquerunt.” *Uo.*, 83–84.

46 MHH FORGÁCH, 327; *Humanista történetírók...*, i. m., 860–861. A sors és fortuna reneszánsz gondolkodásban betöltött szerepéről vö. Mario SANTORO, *Fortuna, ragione e prudenza nella civiltà letteraria del Cinquecento*, Napoli, Liguori, 1967. Forgách sorsfelfogásáról: BARTONIEK, i. m., 233–234.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 3. szám

Különösen hangsúlyosak e szempontból azok a sorok, amelyekben az erényről, mértékletességről és az ezek nyomában járó dicsőségről ír: ehhez hasonló közvetlen didaxist Forgáchnál nem találunk.

A következő fontos részlet, amelyben eltérést tapasztalunk a *Commentarii* és Kovacsóczy feljegyzései között, a tatárok által véghezvitt pusztítás és kegyetlenkedések bemutatása. Forgáchnál csak egy meglehetősen rövid összgezést találunk az eseményekről, már-már érzéketlen stílusban,⁴⁷ ezzel szemben Kovacsóczynál egy ezt terjedelmében is több mint kétszeresen meghaladó, rendkívül érzékletes, horrorisztikus részletekben is bővelkedő leírást olvashatunk:

Eközben pedig a tatárok vad és fékezhetetlen fajzata az egész vidéket tűzzel és vassal pusztította, és ellenállás nélkül egészen a főhadiszállásáig elmerészkedett [ti. Schwendinek], majd visszatért, amikor csak kedve tartotta, és kénye-kedve szerint bármit megtehetett; emberben és barmokban hatalmas zsákmányt tépett ki szinte a karjaiból és vitt el az orra elől büntetlenül, és nem volt olyan emberemlékezet őrizte vagy kigondolható gonoszság, kegyetlenség és barbárság (minthogy ezek magánál a vadságnál is vadabbak és a barbárságnál is barbárabbak), amit ne követtek volna el a szerencsétlen és nyomorult népen; hogy minél több felnőttest magukkal tudjanak vinni, a csecsemőket kitépték anyjuk öléből és legyilkolták, majd vadállat módjára felfalták őket: ez volt a legkedvesebb csemegéjük. Érett és éretlen leányokat, szégyenletes és kegyetlen módon egyformán megbecstelenítettek, de végül már sem életkorra, sem nemre nem voltak tekintettel. Az emberek kínzására és vallatására példátlan eszközöket használtak, égő fáklákkal vagy izzó parázzsal égették testüket, sokak lábát átszúrták, tisztességtelenségüknek vágták le a csecsbimbóját, és végül a kegyetlenség és brutalitás minden fajtáját szabadjára engedték áldozataik megkínzására.⁴⁸

A tatárokkal kapcsolatban Kovacsóczy hosszasan ír még harcmodorukról, viseletükről, fegyvereikről, felszerelésükről és lovaikról, összefoglalva mindazt, amit a történeti irodalom általában a nomádokról Hérodotosztól kezdve leírt. A népleírás és a kegyetlenségek ehhez hasonlóan közhelyes összefoglalása (lásd csecsemőévés) azt is

47 MHH FORGÁCH, 340–341; *Humanista történetírók...*, i. m., 875.

48 „Cum interim et Tartari ferissima immanissimaque gens per omnem illam oram ferro ignique omnia misceret et usque ad illius castra nullo resistente accederet, iterumque dum collibisset, recederet, atque ita pro libidini cuncta ageret, ingentemque hominum pecudum et reliquorum animantium praedam ex ipsis pene ulnis amplexibusque eius avulsam abstractamque secum impune abduceret, nec ullum tam foedum, immanum, barbarumque (ut qui ipsa immanitate immaniores, omniique barbarie barbariores essent) neque ab omni hominum memoria cogitationeque abstrusum facinus reperire potuit, quod non in miseram calamitosamque plebem ederent, quippe infantes ex matrum amplexu necatis ut plurimos ipsorum parentibus abripiebant, eosque ferarum bestiarumque in morem devorebant. Hicque erat eis cibus omnium delicatissimus. [76r] Virgines maturas iuxta atque immaturas summa cum impietate, foeditate constuprabant, postremo nec aetati, nec sexui parcebant. Utebantur etiam ad vexandos cruciandosque homines tormentis inauditis, nam et ardentibus foculis seu facibus corpora eorum adurebant, suras etiam multorum perforabant, matronarum autem honestissimarumque foeminarum mammillas abralebant, omniique demum foeditatis crudelitatisque genere ad torquendos mortales debacchabantur.” KOVACSÓCZY, 2014, 76–77.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 3. szám

valószínűsítheti, hogy Kovacsóczy jegyzeteinek forrását ebben az esetben nemcsak a szóbeszédben kereshetjük – az ország nyugati szélén tartózkodva nyilvánvalóan csak kevés és bizonytalan hír juthatott el hozzá a tatárdúlásról –, hanem az európai Turcica-irodalom valamelyik példányában is.

Ami a horrorisztikus részleteket illeti, ezek nevezetes és időben Kovacsóczy jegyzeteit még meg is előző, régi magyar irodalmi párhuzamát éppen annak a Szegedi Gergelynek az utolsó művében, a *Szánja az Úristen* kezdetű énekben találjuk, akinek Egerben, 1566 decemberében bekövetkezett haláláról szerzőnk itt tárgyalt feljegyzései alapján tud az irodalomtörténet.⁴⁹ Szegedi az éneket az akrosztichon alapján 1566 májusában fejezte be, közvetlenül az események hatása alatt;⁵⁰ leírása nem annyira közheyles, mint Kovacsóczyé, ellenben rendkívül személyes, már-már bensőséges.

Egy nagyon fontos ponton mindhárom szöveg, Forgáché, Kovacsóczyé és Szegedié is összekapcsolódik – ez az isteni igazságosságba vetett hitük –, de ugyanitt rajzolódnak ki markánsan az eltérések is. A *Szánja az Úristen* kétarcú alkotás: egyrészt részletesen leírja az egyszerű emberek, nők és különösen a gyermekek szenvedését és vértanúságát, másrészt e szíveket letaglózó borzalmak után arra is képes, hogy azokba gyógyító reményt csöpögtessen. Szegedi a himnikus hangvételű zárlatban Istenhez fordul, és az igazságba és tisztességbe vetett hittel nem kér vagy könyörög, hanem egyenesen követel:

Azért állj bosszút már nagy nyomorúságinkon,
A pogánok között hallatlan undokságon,
Ily nagy dihésséggel ne vegyen hatalmat az keresztény nemzeten.

Ne mondhassák nekünk: nincs istenünk, sem hitünk,
Ne mondják szemünkben: nem segít meg istenünk,
Mert tisztességednek nagy gyalázatjára fog esni az mi kárunk.

Az pogánok minket teérted kergetnek,
Az keresztyén hitért, szent igédért üldöznek.
Azért, igaz isten légy ótalmazója az te tisztességednek. [...]

Az mi fiainkat siralomval elhattuk,
Ezentől azokat nagy örömmel meglátjuk,
Mi ellenségünknek nagy veszedelmeket nagy örömmel beszélünk.

A szentek példáját életünkben kövessük,
Istennek ostorát tőlünk el ne taszítsuk,
Mert Isten országát háborúság nélkül semmiképpen nem nyerjük.⁵¹

49 Vö. VARJAS, *Kovacsóczy Farkas...*, i. m. (RPHA 1300, <http://rpha.elte.hu/rpha/id/1300>.)

50 VARJAS, *Kovacsóczy Farkas...*, i. m., 146–147. Vö. még Uő, *A magyar reneszánsz...*, i. m., 238–248.

51 A szöveget lásd: *Balassi Bálint és a 16. század költői*, szerk. VARJAS Béla, Bp., Szépirodalmi, 1979 (Magyar Remekírók), 733–740. Az idézett részletek: 737, 740.

Szegedi népe nem tehet az őt ért csapásról: áldozatként az a feladata, hogy szívét fel-emelje, illetve hű maradjon hitéhez és erkölcsiéhez, mert Isten előbb-utóbb lesújt majd a bűnösökre, akik ebben az esetben természetesen a „barbár” hódítók. Forgách koncepciójába nem fért volna bele az áldozatok leírása, a kegyetlenségek részletezése; az ő olvasatában Magyarország története lényegében Mátyás halála óta – a mágnások korruptségének és kapzsiságának köszönhetően – folyamatos és megállíthatatlannak tűnő hanyatlás.⁵² Krónikásként az ő feladata annyi csupán, hogy az okokat és a körülményeket feltárja, nem is annyira a kortársak, mint inkább az utókor okulására. E már-már ördögien sötét összképben az egyedüli vigaszt a bűnösökre váró isteni bosszúba vetett hite jelent, de ez sem párosul semmiféle bizodalommal a jövőt illetően: Magyarország az ő olvasatában nincs többé, és nem is lesz, amíg a romlott közállapotokban javulás nem következik be. Hogy ez a szemlélet egy tudatos koncepció része volt, arra az 1566-os események bemutatása is rávilágít. Forgách ugyanis a történetek kronológiáját (egyébként évkönyvszerű, annalista művében) több helyen megbontja: a Kovácsóczynál az 1565 derekán és végén bekövetkező baleseteket, illetve csodás eseményeket (szörnyszülöttek születése) egyértelmű negatív előjelként az 1566. év elejére teszi. Szintén ide sorolható az a kronológiai kiigazítása, hogy a tatárdulás eseményeit, jóllehet időben Sziget és Gyula ostroma előtt következtek be, ő ezek tárgyalása után helyezi, mintegy koronaként, ha lehetséges, a fokozhatatlan fokozásaként.

Kovacsóczy koncepciója ebből a szempontból Szegediéhez áll közelebb: a feljegyzések és az ének közös vonása a vigasztaló szándék, ami nem elsősorban az isteni igazságba vetett hitben nyilvánul meg – hiszen, mint láttuk, ebben a tekintetben inkább a Forgáchnál megjelenő, sorsszerűen lesújtó isteni bosszú teóriájához áll közelebb –, hanem Zrínyi hősiek áldozatának a bemutatásában. Ez egyrészt jól példázza a nemzet mártírja toposzának, illetve a Zrínyi-történet mártírológiai narratívájának kezdeti, az eseményekkel egykorú erősségét, másrészt utalhat egy olyan közönségigényre is, amelynek a félbemaradt történeti munka, elkészülte esetén, megfelelő lehetett volna. Forgách műve e közönségigénynek – hiába ábrázolta egyébként az eseményeket a magyarországi humanista történetírásban egyedülálló hitelességgel – nem felelt meg, aminek köszönhetően aztán két évszázadon keresztül, csupán mint afféle *historia arcana*, titkos történet, kizárólag a beavatott kevesek (történetírók és államférfiak) olvasmányaként szolgálhatott.⁵³

52 A *Commentarii* más helyein Forgách kifejezetten részvétellel ír a parasztság szenvedéseiről, vö. BARTONIEK, *i. m.*, 229.

53 A mű eszmetörténeti kontextusának körülrajzolása a hazai kutatásban eddig még nem történt meg, noha jól látszik rokoníthatósága a nyugat-európai tacitista, politikus történetírói irányzatokkal, amelyek – mint pl. a németalföldi rendi ellenállás esetében – valós, személyes kapcsolatot is jelentettek. Szisztematikus kutatás ezt a hazai politikatörténet szempontjából is igen fontos területet mindeztől nem tárta még fel, noha a szakirodalomban már jó ideje ismeretes, vö. Tibor WITTMANN, *Une chroniqueur hongrois contemporain de la révolution des Pays-Bas du XVIIe siècle*, *Revue du Nord*, 45(1963), 177–185; DROZDIK Margit, *Adalékok a XVI. századi németalföldi és a magyar humanizmus kapcsolatához*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis: Series Historica*, 1964, 161–173. A tacitizmusról összefoglalóan: Peter BURKE, *Tacitism, Skepticism and Reason of State = The Cambridge History of Political Thought 1450–*

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 3. szám

A tágabb kontextus: Málta és Sziget ostroma a Turcica-irodalomban

Kérdés persze mindezek után, hogy amennyiben tényleg egy önálló történeti munka igényét feltételezzük Kovacsóczy jegyzetei mögött, akkor azt milyen közönségnek szánta volna, és miért nem készült el vele mégsem. A két kérdés természetesen összefügg. Az egyik lehetséges magyarázat, hogy Forgách titkáraként egyszerűen nem maradt erre ideje: 1567 nyarán, patrónusa kíséretében még részt vehetett a pozsonyi országgyűlésen, majd ezt követően vele együtt távozhattott Itáliába, ahonnan viszont csak évek múltán térhetett haza.⁵⁴ Egy ennél árnyaltabb magyarázathoz először a nemzetközi kontextust érdemes körüljárnunk.

Az 1565–66-os török hadjáratok az európai közvéleményben igen nagy nyilvánosságot kaptak. Málta ostromáról csak 1565-ben – az események közben, illetve azokat követően – Carl Göllner *Turcicája* 48 különböző, nyomtatott híradásról tud, olasz, francia, német, flamand és cseh nyelveken.⁵⁵ A következő év magyarországi hadieseményeivel kapcsolatban ezzel szemben 1566-ból összesen 62 nyomtatványról tudunk, amiből jellemző módon 48 német nyelvű.⁵⁶ E nyomtatványok túlnyomó része alig néhány oldalas *Abschrift, Kurtzer außzug, Brief discours, Copie d'une lettre, Copia de una lettera, Neue Zeitung, Avviso, Zeitung* stb.; tehát az eseményekkel egy időben, többnyire személyes beszámolók vagy levelek alapján készült híradás, amelyeknek az elsődleges célja az információ-átadás. Sajátos az is, hogy az eseményekkel egyidejű, tudósító rölpap latin nyelven nem maradt fenn, talán nem is készült. Málta ostromának az első ránk maradt, latin nyelvű összefoglalása 1566-ból származik,⁵⁷ Sziget bevételéről pedig, ahogy azt már fentebb említettem, csak 1568-ban jelenik meg Budina *Historiája*. A kontraszt meglehetősen nagy: a máltai eseményekről 1566–67 folyamán négy különböző szerző publikált terjedelmesebb latin *historiát*, illetve kommentárt,⁵⁸ ezzel szemben a magyarországi hadjáratról Budina művéig az európai közvélemény csak Pierre Gentil, római francia követ *discoursjából*,⁵⁹ továbbra is különböző *avisókból, kurtzer berichte*kől, il-

1700, ed. J. H. BURNS, M. GOLDIE, Cambridge, Cambridge Univ. Press, 1991, 477–498; Ulrich MUHLACK, *Tacitism = Brill's New Pauly: Antiquity volumes*, ed. Hubert CANKI, Helmuth SCHNEIDER, Brill Online, <http://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-pauly/tacitism-ct-e15303500> (2014.06.11).

54 Az első adat erre vonatkozóan 1573 novemberéből származik, amikor Kolozsváron találjuk. Ezután is visszatért azonban még Padovába. Vö. Andreas DUDITHIUS, *Epistulae II (1568–1573)*, ed. Lech SZCZUCKI, SZEPESSY Tibor, Bp., 1995, 566. Forgách távozásával kapcsolatban vö. ALMÁSI, *i. m.*, 1425–1431.

55 GÖLLNER, *Turcica*, II, 105–129.

56 *Uo.*, 136–170. Vö. *Magyar és magyar vonatkozású rölpapok...*, *i. m.*, 55–58.

57 Vincentii CASTELLANI Forosempronienis *De bello Melitensi Historia*, Pisauri, apud Hieronymum Concordiam, 1566. Vö. GÖLLNER, *Turcica*, II, 131.

58 Castellani fenti műve mellett még, megjelenési sorrendben: Natale CONTI, *Commentarii Hieronymi Comitis Alexandrini De acerrimo ac omnium difficillimo Turcarum bello in insulam Melitam gesto, anno MDLXV*, Venetiis, ex officina Jordani Ziletti, 1566; Caelii Secundi CURIONIS *De bello Melitensi historia nova: Item Ioannis Valettae Melitensium principis epistola summam eiusdem belli complexa*, Basileae, per Ioannem Oporinum, 1567; Ioannis Antonii VIPERANI *De bello Melitensi historia*, Perusia, ex officina Andreae Brixiani, 1567. Vö. GÖLLNER, *Turcica*, II, 131, 173, 178.

59 Pierre GENTIL, *Deux veritables discours l'un contenant le fait entier de toute la guerre de Malte et l'autre*

letve Pietro Bizari olasz nyelven írt *Historiájából*⁶⁰ tájékozódhatott. Nem véletlen, hogy Budina művét a megjelenése után szinte azonnal lefordították németre,⁶¹ hiszen ha mennyiségben, mint azt láttuk, több nyomtatvány is jelent meg a magyarországi hadszíntér eseményeiről, mint Málta ostromáról, azok minősége és szavahihetősége ezeket még csak meg sem közelítette.

Mindezek alapján egyrészt tehát valószínűsíthető, hogy Kovacsóczy Málta ostromára vonatkozó, rövid összegzése (illetve a tatárokról szóló „etnográfiai” betét) valamelyik, vagy akár több, a témáról 1565–1567 táján, illetve korábban megjelent nyomtatvány alapján íródhatott.⁶² Másrészt jól látszik a hiátus és a feltételezhető nemzetközi érdeklődés, ami a magyarországi hadiesemények összegző bemutatásának tekintetében az európai könyvpiacokon fennállhatott. Harmadrészt a nyugati Turcica-irodalomból is ismerünk olyan műveket, amelyek 1565–66 török hadjáratait, nem magyar vagy közép-európai szemszögből ugyan, de egyetlen műben foglalták össze.⁶³ Vagyis: a nyugati Turcica-irodalom egyszerre jelenthetett mintát és életrehívó igényt a feljegyzések készítéséhez. Az is szembetűnő, hogy a néhány, Habsburg-udvarhoz köthető, 1566 eseményeiről tudósító, publikált, latin história nem ilyen összegző mű, hanem kizárólag Sziget és Gyula elestének, illetve Tokaj egy évvel korábbi bevételének a rövid összefoglalását adják, ráadásul igen későn jelennek meg, legalábbis a Málta ostromáról szóló történeti művekhez képest.

A magyar história iránti igény ugyanakkor, amint az közismert, nem csupán a kortörténet, hanem Mohács, vagy akár a Mátyás király halála utáni korszak történetére vonatkozóan, nagyon is élő volt a magyar humanista eliten belül is. Verancsics Antal ezirányú törekvésének⁶⁴ természetes folytatója éppen Forgách Ferenc volt, aki az 1568-as Bonfini-kiadáshoz kéziratot adott Zsámbokinak, lemásoltatta Tubero történeti művét,⁶⁵ valamint már az 1560-as évektől kezdve igyekezett felvenni a kapcsot

declairant au vray les choses exploitées tant en l'armée de l'Empereur, qu'en celle du Turc et Vayuode au pays de Hongrie et liex circonuoyins. Avel le pourtraict de la ville et forteresse de Sygetz, située audict pays de Hongrie et prinse d'icelle depuis peu de temps, par ledict Turq, A Paris, pour Jacques du Puys, 1567, 92 in 4°. GÖLLNER, Turcica, II, 175.

60 *Historia di Pietro BIZARI della guerra fatta in Ungheria dall'inuittissimo Imperatore de christiani contra quello de Turchi: con la narratione di tutte quelle cose che sono auenute in Europa dall'anno 1564 insino all'anno 1568*, In Lyone, appresso Guliel. Rovillio, 1568, 120 in 8°; GÖLLNER, *Turcica*, II, 183.

61 *Uo.*, II, 184.

62 Málta ostromához lényegében a számos *historia* bármelyike (népnyelven vagy latinul) szóba jöhet forrásként. A tatárokról korabeli leírást a fent már említett Celio Secondo Curione egy másik művében találtam: *Caelii Augustini CURIONIS Sarracenicæ Historiæ libri III, in quibus Sarracenorum, Turcarum, Aegypti Sultanorum, Mamalucorum, Assasinorum, Tartarorum, Sophianorumque, qui in Perside regnant, origines et incrementa septingentorumque annorum res ab illis gestæ brevissime explicantur*, Basileæ, per Ioannem Oporinum, 1567; vö. *De saracenis et Turcis chronicon Volfgangi DRECHSLERI, item De origine et progressu et fine Machometi et quadruplici reprobatione prophetiæ eius Ioannis GALENSIS Angli liber*, Argentorati, 1550; GÖLLNER, *Turcica*, II, 172.

63 Lásd pl. Bizari fent említett *Historiáját*, ami 1568-ban és 1569-ben is megjelent Lyonban. *Uo.*, II, 183, 195.

64 Vö. BARTONIEK, *i. m.*, 35–44.

65 *Uo.*, 225; MHH FORGÁCH, XXXVI.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 3. szám

latot Brutusszal, hogy rávegye a hiányzó, magyar történeti szintézis megírására.⁶⁶ Forgáchot személyes mellőzöttsége, valamint Miksa 1566-ban megtapasztalt erélytelensége végül János Zsigmond oldalára állították,⁶⁷ a Brutus tollából az ő kezdeményezésére az 1580-as évekre megszülető új magyar történet pedig azért sem jelenhetett meg, mert megkérdőjelezte a Habsburgok magyarországi uralmának legitimitását, s ennek nemzetközi ódiúmát Báthory István végül nem vállalta fel.⁶⁸ Ha az 1566-os hadjáratok félkész (Kovacsóczy), illetve elkészült, részben meg is jelent, de cenzúrázott és kiegészített (Forgách) kortörténetére gondolunk, a hallgatás mögött hasonló okok sejlenek fel. Ahogyan Pirnát Antal, idézett előadásában kissé sarkosan fogalmazva mondta: „a XVI. században a Habsburg-uralom Magyarországon nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, de ezt tisztességesen megírni nem volt illendő. Végül is átsiklani ezen a tényen majd csak Istvánffy tud”, valamint: „Miksa az 1566-os év történetével Forgách elbeszélésének erkölcsi halottja”.⁶⁹ Egy kortörténeti mű, legyen az egy caesari értelemben vett *commentarius* vagy egy sallustiusi mintájú *historia*,⁷⁰ a keresztény haderő Miksa vezetése alatt vallott kudarcát (bármennyire vezérelték a legjobb szándékok egyébként a császárt)⁷¹ bajosan kerülhetne volna meg, a másik oldalról pedig – ezt annál is inkább fontos hangsúlyoznunk, mert a fentiekben éppen ebben a vonatkozásban fedezhettünk fel némi ambivalenciát Kovacsóczy jegyzeteiben – ugyanilyen kényes, de kikerülhetetlen téma volt a török hadjárat okainak boncolgatása, Erdély és a királyi Magyarország szembenállása, Lazarus Schwendi hadjáratának, illetve János Zsigmond szerepének kérdése. Forgách nyílt átállása előtt egy ilyen mű megjelentetése akár magától a váradi püspöktől, akár a környezetének valamelyik tagjától nem lett volna sem időszerű, sem ildomos, de ezt követően, tehát 1568 után, a bécsi és a gyulafehérvári udvar között újra meginduló tárgyalások idején hasonlóan politikus lépés lett volna.

66 Uo., LXXX; BARTONIEK, *i. m.*, 239.

67 Vö. ALMÁSI, *i. m.*

68 Ez PIRNÁT Antal véleménye (*i. m.*, 20). FRAKNÓI Vilmos a Brutus művéből 1585-ben készült próbanyomtatvány néhány lapjára rábukkant ugyan, de a Toldy-féle kiadástól való eltéréseket, ill. a nyomtatás megghiúsulását a szerző igényességével, „írói ambíciójával” magyarázta. Ezt a kérdést, tudomásom szerint, azóta sem tisztázta senki. *I. m.*, 797, ill. *Monumenta Poloniae Vaticana*, VI, *Alberti Bolognetti nuntii apostolici in Polonia epistolarum et actorum pars II a. 1583*, Kraków, 1938, 162; utóbbi idézi CACCAMO, *i. m.*

69 PIRNÁT, *i. m.*, 7, 21.

70 A korban formálódó ars historicának, magyarországi recepciójának, ill. a humanista történetírás modelljeinek és műfajainak kérdéskörét itt nem érintettem. Vö. Antal PIRNÁT, *Gattungen der humanistischen Geschichtsschreibung: Historia et Commentarii = Geschichtsbewußtsein und Geschichtsschreibung in der Renaissance*, hg. August BUCK, Tibor KLANICZAY, S. Katalin NÉMETH, Bp., Akadémiai, 1991; NAGY Levente, *História, emlékezet, önéletírás = A magyar irodalom története*, I, *A kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSKY Géza, Bp., Gondolat, 2007, 363–374; Sándor BENE, *The 'ars historica' Debate in Hungary and Transylvania = Az értelem bátorsága: Tanulmányok Perjés Géza emlékére*, szerk. HAUSNER Gábor, Bp., Argumentum, 2005, 75–90.

71 Az 1566-os császári hadvezetés részletes elemzése: Georg WAGNER, *Maximilien II, der Wiener Hof und die Belagerung von Sziget = Szigetvár emlékkönyv (Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulójára)*, szerk. RÚZSÁS Lajos, Bp., 1966, 237–269.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 3. szám

Kovacsóczy kortörténeti maradványai mindezzel együtt jól jelzik azokat a tendenciákat és dilemmákat, amelyek a magyarországi kortörténetírást a 16. század derekán jellemezték, és még ilyen félkész voltukban is (Forgách *Commentariijával* együtt) összekötő kapcsot képeznek a korabeli, európai kortörténeti irodalom felé. E kapcsolat részletes feltárása és elemzése – véleményem szerint – a további kutatások előtt álló legégetőbb feladat.⁷²

72 Forgách főbb nyugat-európai kortörténeti forrásaival – elsősorban a tényanyagra koncentrálnálva – az eddigi irodalom is foglalkozott, kevésbé vagy egyáltalán nem tért ki ugyanakkor szemléletbeli vagy történetfilozófiai kérdésekre, s nem tárta fel kellőképpen Forgách személyes kapcsolatait, valamint 1567–1568-ban Itáliában folytatott tevékenységét sem. Vö. BÁRTFAI SZABÓ, *i. m.*, 84–102; BARTONIEK, *i. m.*, 236–237; ALMÁSI, *i. m.*